

Особливості розвитку статевої ідентичності у юнацькому віці

У статті розглядається проблема становлення жіночої ідентичності у юнацькому віці. Представлені результати діагностики сформованості у дівчат когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів жіночої ідентичності.

Ключові слова: самосвідомість, жіноча ідентичність, статеворольова поведінка, юнацький вік, Я-образ, самоствавлення.

В статье рассматривается проблема становления женской идентичности в юношеском возрасте. Представлены результаты диагностики сформированности у девушек когнитивного и эмоционально-ценностного компонентов женской идентичности.

Ключевые слова: самосознание, женская идентичность, полове поведение, юношеский возраст, Я-образ, самоотношение.

Жінка сьогодні постала перед серйозним життєсмисловим вибором, пов'язаних із суперечностями між особистісно значущою та суспільно значущою діяльністю. Зокрема, з одного боку, жінка має достатньо альтернатив для особистісної самореалізації у соціумі як професіонал, творча особистість, керівник. Водночас, не менш актуальними для неї залишаються суто сімейні ролі – дружини, доньки, матері. У зв'язку з цим виникає багато внутрішніх суперечностей щодо самовияву як особистості і, зокрема, як представника певної статі. Тому актуальності на сьогоднішній день набуває питання розвитку статевої ідентичності як головної передумови особистісного самовизначення.

У психології статева ідентичність розглядається як усвідомлення самототожності, цілісності та неперервності в часі власної особистості [1; 2; 4]. Це – серцевина, що забезпечує постійність особистості при змінах в оточуючому світі та при зміні власних поглядів, установок і можливостей. Особливості змісту та механізмів становлення ідентичності розглядали багато авторів (А. Адлер, Є. Белінська, Р. Бернс, Е. Еріксон, І. Кон, К. Роджерс, З. Фрейд, Е. Фром, К. Юнг).

Зміна ролі й місця жінки в сучасному українському суспільстві пов'язана із трансформаціями як загальнокультурного рівня, так і індивідуально-особистісного, що зачіпає систему цінностей, особистісний досвід (А.Н. Лактионов, 1998), статеворольову

ідентичність жінок (І.С. Шлапакова, 1999; В. Бондаровська, 2000 та ін.). Статеворольова ідентичність пов'язана із соматичним, психологічним і соціальним благополуччям жінки (R. J. Stoller, 1968; Д.Н. Ісаєв, В.Е. Каган, 1979, И.С. Кон, 1981; А.С. Кочарян, 1996), визначає особливості сексуально-партнерських взаємин (Н. Хамитов, 2001; А.В. Коцар, 2001) і професійної реалізації (G. Hofstede, 1998).

Вивчення прояву даного феномена у юнацькому віці є досить актуальним, оскільки даний період характеризується достатньо високим рівнем розвитку особистісної рефлексії, на основі якої в процесі ідентифікації з цінностями формується в індивіда уявлення про своє Я [1; 4]. Даний аспект достатньо повно розкривається у дослідженнях А. Андрєєвої, Л. Божович, Л. Виготського, Є. Головахи, І. Дубровіної, Д. Ельконіна, І. Кона, О. Кроника, Б. Круглова, К. Левіна, О. Леонтєва, В. Мерліна, Ж. Піаже, О. Прихожан, Д. Фельдштейна, які засвідчують, що юність є періодом самовизначення, розвитку механізмів самоусвідомлення та становлення ідентичності.

Одним із завдань нашого дослідження було виявлення особливостей жіночої ідентичності у юнацькому віці, її взаємозв'язку з різними сферами Я-образу, сприйманням та ставленням до себе як жінки. Експериментом були охоплені студентки ТНПУ імені В. Гнатюка у період з 10.2008 – 04.2009 року, вибірка становила 123 особи. На основі теоретичного аналізу проблеми був підібраний діагностичний інструментарій, що виявляв рівень розвитку когнітивної та емоційно-ціннісної компоненти статевої ідентичності.

Зокрема, її *когнітивний аспект*, а саме: уявлення про себе як жінку, особливості сприймання себе у даній ролі. Набір самоописів досліджувався за допомогою методики “Тест 20 тверджень” М. Куна (М. Кун, Т. Макпартленд; модифікація Т. Румянцевої), частково матеріал був отриманий на основі діагностики за методикою “Кодування” (Дворянчиков Н.В. і Герасимов А.В., 1996). Самосприймання тісно пов'язане з віком і ґендером. Тобто, з одного боку, самосприймання не є сталим, змінюється в процесі розвитку людини, з іншого – тісний взаємозв'язок із ґендером засвідчує залежність самосприймання від статевої ідентифікації.

У методиці “20 тверджень” виявляються особливості статевої ідентичності саме в тому, як людина позначає свою статево ідентичність, на якому місці в списку ідентифікаційних характеристик знаходиться згадка своєї статевої приналежності. Позначення своєї статі може здійснюватися: безпосередньо; побічно; бути

відсутнім. Діагностика за методикою М. Куна “20 тверджень” дозволила виявити такі групи уявлень, що відображають образ “Я-жінка”: фізичні (красуня, струнка), морально-етичні (добра, співчутлива), характерологічні (таємнича, мрійлива, весела дівчина), соціально-рольові аспекти (студентка, донька, внучка, випускниця, волонтер). Це дозволяє зробити висновок про наявність у свідомості дівчат уявлень про себе як представницю конкретної статі, хоча є і багато характеристик андрогінного характеру, пов’язаних із самореалізацією у навчанні, професійній діяльності тощо.

На основі використаного контент-аналізу виявлено якісні показники особистісних характеристик, пов’язаних із статевими ознаками (рис. 1).

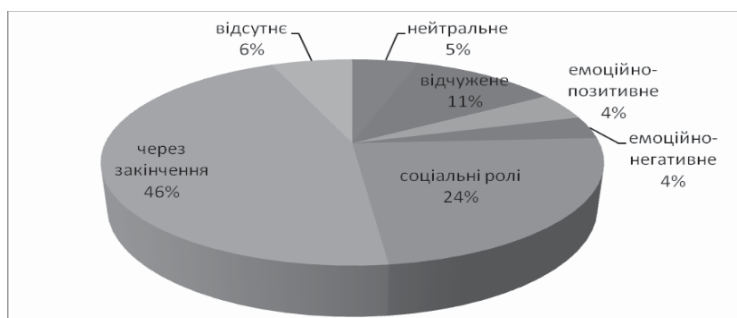

Рис. 1. Особливості позначення статевої ідентичності (за методикою Куна “Хто Я?”)

1. У більшості досліджуваних (46%) спостерігається *непряме позначення статі через закінчення*. Тобто дівчата не вказують на свою статево приналежність прямо, ці позначення носять деяке емоційне забарвлення, наприклад, “добра”, “щира”, “успішна”. Непряме позначення через закінчення означає позитивне прийняття себе, своєї статевої ідентичності.

2. 24% досліджуваних використали *непряме позначення статі через соціальні ролі*. У даній категорії дівчат статева приналежність виявляється через соціальні ролі, які є для них значущими і сприяють самовираженню. Наявність непрямого позначення статі говорить про знання специфіки певного репертуару статево-рольової поведінки.

3. *Пряме відчужене позначення статі* притаманне 11% досліджуваних. Дана характеристика проявляється у висловленні іронії, що є ознакою критичного ставлення до своєї статевої

ідентичності, через звороти: “особина жіночої статі”, “представниця слабкої статі” тощо.

4. У 6% досліджуваних діагностовано відсутність позначення статі. Це свідчить про нестачу цілісних уявлень про себе як жінку, власну статеворольову поведінку на даний момент часу, небажання акцентувати увагу на власних статевих характеристиках, ігнорування даних важливих аспектів, пов’язаних з Я. Причинами таких внутрішніх переживань може бути негативний досвід у даній сфері, негативне ставлення до власного образу “Я-жінка”, несформованість статевої ідентичності, наявність кризи ідентичності в цілому.

4. Пряме нейтральне – 5% – позиція рефлексії. Вказується через просту рефлексію – “жінка”, “дівчина”, “дівчинка” тощо. Такі характеристики не мають емоційного забарвлення.

5. Пряме емоційно-негативне, емоційно-позитивне позначення – 4%. При прямому емоційно-позитивному позначенні статі дівчата вказували на свою статево-приналежність, використовуючи конкретні образи, наприклад, “успішна жінка”, “чарівна дівчина” тощо. При емоційно-негативному – виявлялися ознаки критичного ставлення до своєї статевої ідентичності, можливе внутрішнє неблагополуччя, наприклад, “неприваблива дівчина”, “звичайна жінка” тощо.

У процесі діагностики за проективною методикою “Кодування” досліджуваним необхідно було підібрати асоціації, найбільш відповідні до Я-образу, водночас передбачалося виявлення сприймання себе як представниці жіночої статі. Результати дослідження свідчать, що у 30% дівчат – зріла адекватна статева ідентичність, у 68% – незріла адекватна статева ідентичність; у 5% – зріла неадекватна статева ідентичність; у 7% – незріла неадекватна ідентичність.

Зріла статева ідентичність знаходить своє відображення у самостійності, вмінні будувати адекватні стосунки з іншими людьми, зокрема представниками протилежної статі. Дана категорія дівчат є носієм жіночих цінностей, добре відчуває свою жіночу природу і формує на її основі справжні духовні потреби, які потім з успіхом реалізує. Результати дослідження вказують, що лише 30% дівчат адекватно сприймають свою статево-приналежність, позитивно до неї ставляться і готові самовиявляти себе як зріла особистість. Більшість досліджуваних (68%) адекватно сприймають свою статево-приналежність, проте асоціюють себе з образами, пов’язаними з інфантильними, незрілими проекціями (наприклад, предмет – іграшка, лялька; трав’яниста рослина –

кульбаба, ромашка; тварина – кошеня; казковий герой Попелюшка, Білосніжка, Червона Шапочка тощо). Інший тип дівчат, ті, які намагаються бути “сильними”, мужніми, знаходили асоціації-відповідники до Я-образу із характеристиками, ближчими до чоловічих (наприклад, предмет стіл, камінь, молоток; дерево – дуб, ясен, горіх; тварина – лев, тигр, вовк; геометрична фігура – квадрат; казковий герой – Король, Дракон). Дане неадекватне сприймання себе є досить часто штучною заміною чоловіка, проявляється у невмінні виявляти жіночність, глибинно жіночі характеристики. Даний тип дівчат уникає будь-якої відповідальності у стосунках, не вміє приймати корисні, важливі, правильні рішення, а коли ж отримує прийняті рішення від чоловіків, чинить їм опір, критикує та ігнорує їх. Вони виявляють себе як надто активні, сильні та дієздатні в соціальній, професійній сфері, проте достатньо безпорадні у взаєминах, створенні гармонійних стосунків.

Статева ідентичність має безпосередній зв'язок не тільки із процесами самосприймання, але й із глобальним самоствавленням, яке відображає судження індивіда про самого себе, порівняння реального “Я” з ідеальним “Я”; оцінку своїх характеристик як тих, що сприяють, так і тих, які перешкоджають самореалізації [5]. Самоствавлення – це важлива психологічна категорія, яка тісно пов'язана з пізнавальною та моральною сферами особистості й займає центральне місце в психологічній регуляції діяльності. Через зріле ставлення до себе людина може реально впливати на хід свого життя і життя інших людей, розумно організувати процес життя, передбачати життєві події та їх результати. На наш погляд, природа самоствавлення не замикається внутрішнім простором особистості, а через мотиви зв'язується з реальною життєдіяльністю суб'єкта. Визначення особливостей прояву емоційно-ціннісного компонента статевої ідентичності здійснювалося на основі результатів за модифікованою методикою А. Будассі, спрямованої на вивчення адекватності самооцінки особистості. У роботі було здійснено модифікацію відповідно до проблематики дослідження.

Процедура діагностування полягала в наступному: досліджуваному пропонувалося 95 різноманітних особистісних якостей. Серед даних рис досліджувані обирали 20, які найбільше відповідали ідеалу жінки та згодом рангувалися. Далі рангувалися ці ж риси, проте, відносно себе. Між бажаним і реальним рівнем кожної якості визначалася різниця (d), яка згодом підносилася до квадрату. Потім підраховувався коефіцієнт кореляції за формулою $r=1-0,0007\sum d^2$. Чим ближчий коефіцієнт до 1, тим міцніший зв'язок між Я-реальним та Я-ідеальним, і навпаки. Про адек-

ватний, стійкий зв'язок говорить коефіцієнт в межах від 0,47 до 0,74. Методики такого характеру дозволяють діагностувати ступінь стійкості зв'язку між Я-реальним та Я-ідеальним, тобто її кількісну характеристику, рівень прийняття чи неприйняття себе (у даному випадку – свого образу жінки) індивідом. Результати відображені на рис. 2.

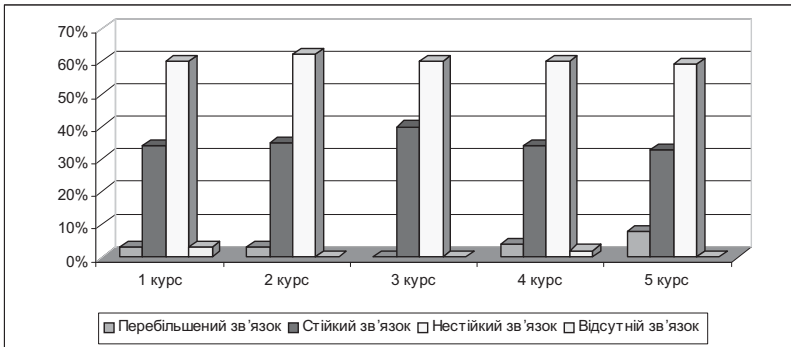

Рис. 2. Показник зв'язку між Я-реальне та Я-ідеальне жіночого образу (за результатами модифікованої методики А.С. Будасці)

У процесі дослідження виявлено, що у більшості респондентів (60%) переважає *нестійкий зв'язок* Я-реального та Я-ідеального образу жінки. Цей факт засвідчує, що в даний період спостерігаються значні відмінності у сприйманні самих себе у порівнянні з ідеальним образом жінки, недостатня узгодженість власного образу Я як представника певної статі, переважання ідеалістичних уявлень щодо самореалізації себе у цій соціальній ролі. У даній категорії досліджуваних може виникати плутанина ролей, неадекватне сприймання соціальних ролей жінки у суспільстві, їх заперечення, недостатнє самоусвідомлення себе як жінки, і як результат – недостатня реалізація своїх потенційних можливостей.

У 34% всіх досліджуваних переважає тенденція *стійкого зв'язку* між Я-реальним та Я-ідеальним жіночого образу. Це свідчить про досягнення зрілої статевої ідентичності. У них не виникає проблем з прийняттям себе як на біологічному, так і на соціальному і особистісно-психологічному рівнях. Дана категорія досліджуваних адекватно сприймає соціальні ролі, які вони виконують у суспільстві, має високий рівень розвитку самосвідомості, що дає змогу успішно реалізувати свої можливості та здібності у відповідності до статевої ролі.

4% респондентів тяжіють до тенденції *перебільшеного зв'язку* між Я-реальним та Я-ідеальним образами жінки, що свідчить про

ідеалізацію свого наявного жіночого образу Я. Їм характерна схильність перебільшувати власну жіночність, свої здібності, вони неадекватно сприймають соціальні ролі, надають їм надто великого значення.

Близько 2% досліджуваних характеризуються тенденцією відсутності зв'язку між Я-реальним та Я-ідеальним образами жінки. Це вкрай негативне сприймання себе в образі “Я-жінка”, упереджене ставлення до виконання жіночих ролей у суспільстві, заперечення, або неприйняття факту своєї належності до жіночої статі.

Загалом, результати дослідження доводять наявність незначних відмінностей у показниках зв'язку між Я-реальним та Я-ідеальним жіночого образу у дівчат всіх вікових груп.

Узагальнені результати щодо вираженості когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів статевої ідентичності у п'яти сферах (фізичне Я, морально-етичне Я, сімейне Я, соціальне Я, особистісне Я) було виявлено за допомогою “Тенесійської шкали Я-концепції”.

Загальні результати є такими:

- *когнітивний компонент*: фізичне Я – 19% ; морально-етичне Я – 20% ; сімейне Я – 20% ; соціальне Я – 20% ; особистісне Я – 21% .
- *емоційно-ціннісний компонент*: фізичне Я – 19% ; морально-етичне Я – 18% ; сімейне Я – 21% ; соціальне Я – 22% ; особистісне Я – 20% .
- *поведінковий компонент*: фізичне Я – 20% ; морально-етичне Я – 19% ; сімейне Я – 20% ; соціальне Я – 20% ; особистісне Я – 19% .

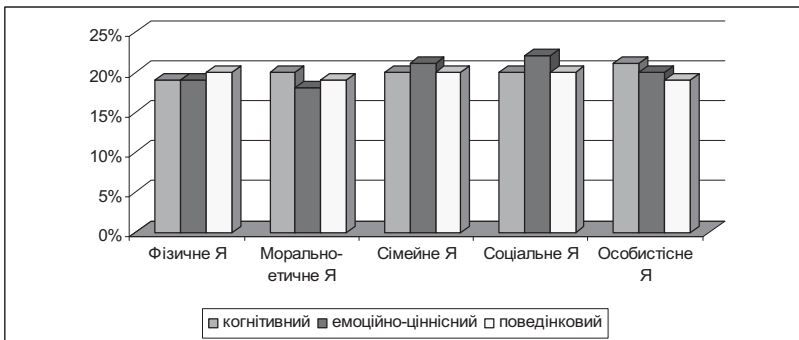

Рис. 3. Узагальнені результати прояву кожного з компонентів статевої ідентичності у різних сферах (за методикою “Тенесійська шкала Я-концепції”)

Показники засвідчують незначні відмінності у самосприйманні, самоставленні та зовнішніх самовиявах себе як жінки. Проте цікавим є аналіз представленості всіх компонентів у кожній із сфер. Зокрема, “морально-етичне Я” (20%), “особистісне Я” (21%) найбільш виражені у когнітивному компоненті; “сімейне Я” (21%), “соціальне Я” (22%) – у емоційно-ціннісному. Показник “фізичного Я” (20%) представлений у більшості досліджуваних як поведінкова складова статевої ідентичності. Даний факт відображає усвідомленість, розуміння свого особистісного начала як носія певних особистісних рис, цінностей, морально-етичних норм як індивідуальності. Емоційно-ціннісних характеристик набувають соціальна та сімейна сфери, які в період юності є досить актуальними. Якщо розглядати даний показник з огляду на проблему становлення статевої ідентичності, то саме цей факт підтверджує особливу значущість в даний період зорієнтованості на стосунки, близькість, створення сім’ї.

Загальні показники представленості Я у кожній із сфер є такими: фізичне – 19%; морально-етичне – 19%; сімейне – 20%; соціальне – 20%; особистісне – 22% (вони відображені на рис. 4).

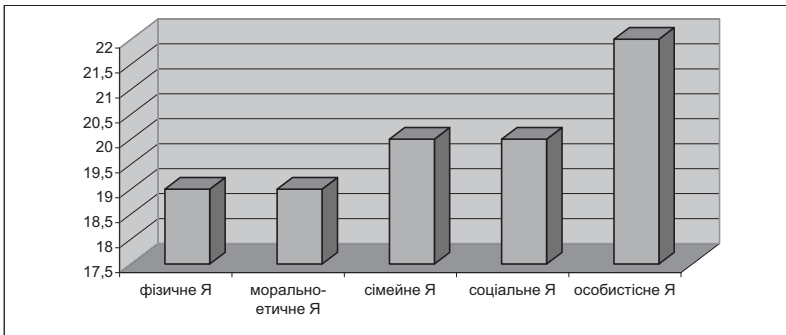

Рис. 4. Середні показники представленості компонентів статевої ідентичності у різних сферах (за методикою “Тенессійська шкала Я-концепції”)

Проаналізувавши отримані результати та співставивши дані всіх методик, можна зробити висновок, що жіноча ідентичність у дівчат ще недостатньо сформована. Вона дещо дифузна та більшою мірою визначається професійно-орієнтованими поглядами.

Висновки

1. У статті уточнено зміст поняття “ідентичність”; зокрема у більшості науково-психологічних джерел його визначають як

категоризацію себе як представниці жіночої соціальної групи і відтворення ґендерно обумовлених ролей, диспозицій, самопрезентацій. Зокрема, у нашому дослідженні даний феномен розглядається як система уявлень та оцінок себе, емоційно-ціннісного ставлення до особистісних характеристик, прийнятність ґендерно обумовлених ролей.

2. Встановлено, що одним із найбільш сприятливих вікових періодів розвитку жіночої ідентичності є юнацький, оскільки саме цей період характеризується інтенсивним розвитком самосвідомості, ціннісно-сислової сфери, зорієнтованістю на майбутнє, прагненням до життєвого самовизначення, становленням статеворольових позицій, інтимно-особистісних стосунків з протилежною статтю. Проте емпірично виявлено, що рівень сформованості жіночої ідентичності в даний період є недостатнім і не дозволяє повністю проявити себе, свої потенції та реалізувати себе як жінку.

3. На основі дослідження за методиками “20 тверджень” М. Куна, та “Кодування” Н. Дворянчикова виявлено, що в юнацькому віці когнітивна компонента статевої ідентичності представлена у більшості досліджуваних як адекватне самосприймання себе як представниці жіночої статі, проте лише 30% притаманна зріла статева ідентифікація. Також використання у самоописах непрямого позначення статі вказує лише на специфіку певного репертуару статеворольової поведінки, однак не визначає внутрішнього прийняття себе як жінки, своєї психосексуальної сфери.

4. Дані дослідження за модифікованою методикою А. Будассі свідчать про наявність чітко вираженої тенденції до нестійкого зв'язку між Я-реальним та Я-ідеальним образом жінки, що свідчить про недостатню сформованість жіночої ідентичності (у 60% досліджуваних). Таким чином, виявлено, що в юнацькому віці образ “Я-жінка” є досить нечітким та недостатньо диференційованим, дівчатам притаманні звужені уявлення про особистісні якості жінки, її статеворольову поведінку, специфіку цінностей.

5. Результати дослідження за методикою “Тенессійська шкала Я-концепції” засвідчують, що в юнацькому віці емоційно-ціннісних характеристик набувають соціальна та сімейна сфери, даний факт підтверджує особливу значущість в даний період зорієнтованості на стосунки, близькість, створення сім'ї.

Список використаних джерел

1. Алексеева А.В. Идентичность: особенности становления в юношеском возрасте / А.В. Алексеева // “Журнал практического психолога”. – 1999. – № 1. – С. 6-10.

2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Джонсон Р.А. Она. Глубинные аспекты женской психологии / Р.А. Джонсон. – Харьков: Фолио; Институт общегуманитарных исследований, 1996. – 112 с.
4. Эриксон Е. Идентичность: юность и кризис / Пер. с англ.; общ. ред. и предисл. Толстых А.В. – М.: Издательская группа Прогресс, 1996. – 344 с.
5. Кольшко А. М. Психология самоотношения / А. М.Кольшко. – Гродно: ГрГУ, 2004. – 102 с
6. Хорни К. Женская психология / К. Хорни. – СПб.: Восточный институт Психоанализа, 1993
7. Эстес К.П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / К.П. Эстес. – К.: София, 2000. – 496 с.

The thesis is dedicated to the problem of women's identity formation in the early juvenile age. According to methods the diagnostic results were represented with the help of which was discovered the formation of basic components of women's identity on emotional, cognitive levels.

Key words: self-consciousness, women's identity, sexual-role behavior, juvenile age, I-image, emotional- integral attitude towards oneself.

Отримано: 02.03.2011

УДК 159.922

Є.В. Тополов

Чинники запобігання та опосередковування професійної агресії

У статті викладено результати емпіричних досліджень автора, спрямованих на виявлення особливостей прояву чинників, які перешкоджають та опосередковують вияви професійної агресії.

Ключові слова: агресія, професійна агресивність, генеза агресивності.

В статье изложены результаты эмпирических исследований автора, направленных на выявление особенностей проявления факторов, которые предотвращают и опосредуют проявления профессиональной агрессии.

Ключевые слова: агрессия, профессиональная агрессивность, генезис агрессивности.